

ՌԻՂՏԻ ՈՐՈՇ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐ
ՃԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ

Բանալի բառեր (Keywords). ուղտ, եզր, պարսկերեն, բառա-
միավոր, բացառական բառարան, բառագիրք, չորքորսանի

Ժամանակակից պարսկերենում հանդիպում են ուղտին տրվող տարատեսակ անվանումներ՝ կապված դարերից եկող ուղտի դերի և նշանակության հետ: Դեռևս հնուց ի վեր, պայմանավորված քարավանային առևտրական իրակոյթներով, մեծ ընդունելության էին արժանացել պատմական Իրանի արևելյան Բակտրիայի ուղտերը, որոնք աչքի էին ընկնում իրենց դիմացկունությամբ և տարածված էին նաև առաջավորասիական երկրներում: Բակտրիական ուղտերի մասին վկայություններ են ավանդված իրանական, եգիպտական, հունական հնագույն աղբյուրներում:

Պարսկերենում կիրառվում են զանազան եզրեր՝ պայմանավորված սեռի, սապատի, տարիքի, գույնի, կազմվածքի, արտաքին չափորոշիչների, ծինի ու հղիության առանձնահատկություններով: Միջնադարյան պարսից բացատրական բառարաններում, ինչպես նաև դասական ստեղծագործություններում տեղ են գտել ուղտի զանազան անվանումներ: Ներկայիս պարսից բացատրական բառագրքերում ևս, և մասնավորապես Ա. Դեհխոդայի բազմահատոր բառարանում զետեղված են ուղտի բազում եզրեր: Իհարկե, պետք է նշենք, որ այս անվանումների ճնշող մեծամասնության ծագումն արաբական է:

Իսլամական աշխարհում ուղտը համարվում է սուրբ կենդանի, որին զոհաբերում են (*šotor-e yorbāni* «զոհաբերման ուղտ»)՝ *eyd-e yorbani*¹ զոհաբերության տոնի տոնակատա-

¹ Dehxoda A, Loghatnāme, IX, 12485, M. II, 2027.

րության ժամանակ: Ուղտը հիշատակվում է նաև Ղուրանում՝ որպես Աստծո կողմից արարված չորքոտանիներից մեկը. «...*va az šotor-e nar o māde...*» և արու ու էգ ուղտից մի գույգ արարեցի...», «...*āyā be šotor nemīnegarand ke čegūne āfaride šode ast...*» արդյոք նրանք չէ՞ն նայում ուղտին, թե ինչպես է արարվել»²:

Ուղտի մասին ավելի հին գրավոր հիշատակումներ հանդիպում ենք Ավեստայում: Տարբեր ժամանակներում առաջադրվել են Ջրադաշտ մարգարեի անվան մի շարք մեկնություններ: Մարգարեի անվանումը՝ Ջրադաշտ, ունի հետևյալ ծագումը. ավ.լ. գաթերում՝ *Zarathuštra-* > մանիք. մ.պրսկ. *zrdrwšt /Zar(a)društ/*, գրքային պահլավերենում և մ.պրսկ. արձանագրություններում՝ *zltw(h)št /Zar(a)du(x)št/* (-*uš* ծագած – *uxšt* ձևից < հ.իրան. **-uštra-*), մանիք.պրթ. *zrhwšt (Zar(a)hušt*, with *-h-* from **-θ-*) > ն.պրսկ. *Zartušt*, *-dušt*, *Zarātušt*, *-dušt*: Հայերենում՝ *Ջրադաշտ*, *Ջրադեշտ*: Անվան ստուգաբանությունը հետևյալն է՝ երկրորդ բաղադրիչը *հանգում* է ավ.լ. *-uštra-*, որը նշանակում է «ուղտ», իսկ առաջին ձևությամբ՝ *zarat-*, հանգում է **zarant-* ձևին՝ «*ծեր, տարեց*» նշանակությամբ: *Այսպիսով, ողջ անունը նշանակում է «ծեր ուղտերով, ծեր ուղտեր ունեցող»*: Թեպետ *zarat-* ձևի համար կան նաև մի շարք այլ առաջարկված ստուգաբանություններ. *zarat-* «շարժվող, քշող» (ուղտեր քշող, հեծնող), *zarat-* «ցանկացող, փափագող» (ուղտեր ցանկացող), **zarant-* «*զայրացած, կատաղի*» (կատաղած ուղտեր ունեցող), **zarant-* «*դեղին*» (դեղին ուղտեր ունեցող) և վերջապես՝ «արժեքավոր, թանկագին»³: Հունական աղբյուրներում ավանդված է *Zōroástrēs* ձևը:

² Qor'ān-e majīd, Sure-ye al-an'ām,6/144, s.148, Tehrān,1385, Sure-ye al-yāsiye, 88/17, s.594.

³ Առավել մանրամասն տե՛ս Дьяконов И., История Мидии от древнейших времен до конца 4-го в. до н.э., М., 1965, с. 385; Абаев В., Скифский быт и реформа Зороастра, Archiv orientalni, XXIV, Praha, 1965, с. 23-56; Рак И.,

Զրադաշտ կամ Զրադեշտ անվան վկայություններ են պահպանվել հայկական դասական աղբյուրներում՝ Եզնիկ Կողբացու, Եղիշեի և Մովսես Խորենացու գործերում: Հայոց պատմահայրը Զրադաշտին նշում է որպես մոզ և բակտրիացիների կամ մարերի թագավոր:

Ավեստայում նկարագրվում է նաև այն արու ուղտը, որին հեծել էր Զրադաշտը՝ «ամուր ոտքերով, ճարպոտ սապատով, մեծ ու սև աչքերով»⁴: Աքեմենյան Իրանում ուղտը կիրառվել է և՛ խաղաղ նպատակներով՝ որպես հեծկան, բեռնակիր փոխադրամիջոց և՛ ռազմական. «...Կյուրոսն իր զորահրամանատարներից մեկի խորհրդով մարտական ուղտերին վերադասավորում է զորքի առջևում...»⁵: Պերսեպոլիսի պալատի բարձրաքանդակներից մեկում պատկերված է հենց երկսապատ բակտրիական ուղտը⁶: Սասանյան շրջանին պատկանող արծաթե մի սկուտեղ որսի պատկերով՝ Սասանյան արքա Բահրամ Գուրը ուղտին հեծած, պահպանվում է Էրմիտաժի թանգարանում⁷: Թե ինչպիսի կարևոր ու բացառիկ դեր են ունեցել ուղտն ու ուղտաբուծությունն Իրանական բարձրավանդակում և իրանական ցեղերի կյանքում, կարելի է ենթադրել սույն հոդվածի շրջանակներում բերված անվանումներից, որոնք, սակայն, ներառում են միայն ուղտին տրվող ընդհանրական բառամիավորները:

Ժամանակակից պարսկերենում ներքոնշյալ ուղտանունների ուսումնասիրության համար հիմք են հանդիսացել Ա.

Мифы древнего Ирана, Ектб., 2006, с. 18; Фрай Р., Наследие Ирана, М., 1972, с. 50; Duchesen-Guillemin, La religion de l' Iran ancien, Paris, 1962, p. 342.

⁴ Рак И., Авеста в русских переводах (1861-1996), Санкт-Петербург, 1997, с. 358.

⁵ История Востока, восток в древности, т. 1, глава XVII, М., 2002, с. 292.

⁶ Авдиев В., История Древнего Востока, Леинград, 1953, с. 555.

⁷ Кинжалов Р., Луконин В., Памятники культуры Сасанидского Ирана, Л., 1960, с.16; Zāršenās Z., Mirās-e adabi ravāy dar Irān-e bāstān, Tehrān, 1384/2005, s. 71.

Դեհխոդայի և Մ. Մոհինի պարսկերեն բացատրական բառարանները, որոնք ներկայումս համարվում են պարսից ամենաընդգրկուն և ամբողջական, բառապաշարային բոլոր շերտերը ներկայացնող աղբյուրները:

ādām [آدم] - 1. ուղտ, 2. սպիտակ ուղտ, նաև՝ սևորակ, թխադեմ (D. I, 44): Արաբական փոխառություն է:

ebel [أبل] - ուղտեր (D. I, 247, M. I, 127), նաև՝ «երկուսից ավելի ուղտեր»: Կիրառվում է միայն հոգնակի թվով: Արաբական փոխառություն է:

pāpahn [پاپان] - ուղտ (D. IV, 5108), բոց.՝ «լայնատոք»՝ *pā* «ոտք» և *pahn* «լայն»: Բուն իրանական ձև է: Այսպես են անվանում նաև ուղտին որոշ բարբառներում: Մ. Մոհինի բառարանում նաև *pahn-pā(y)* (M. I, 852) = *pāpahn* (*pā-y pahn*) (D. III, 2216, IV, 4628):

jānbāz [جانباز] – ուղտ, ուղտի տեսակ (D. V, 6516), որը շատ է տարածված Իրանի հարավարևելյան նահանգ Բելուջիստանում, բոց.՝ «քաջ, անձնագոհ»: Արաբերենում հանդիպում է *jamāz* [جماز] (D. V, 6886, M. I, 1240, M. II, 2026, M.I, 365), արաբ.՝ *ba'ir jamāz*, իգ. *jamāzat* «ոտքերը խփող ուղտ», նաև՝ «ճեպընթաց, արագընթաց», *jamaz*՝ «գնալ, վազել, շտապել» (D.V, 6896), նույն կիրառությամբ նաև՝ *jamāza* (-e)՝ «սրընթաց, ճեպընթաց ուղտ», իգ.՝ *jammāzat* «արագընթաց, սրընթաց, աճապարհ» (D. V, 6886, M. I, 1240, M.I, 365), նաև՝ «ցատկող, ոստնող ավանակ», որն ըստ Դեհխոդայի հանգում է *jānbāz* ձևին: Պարսկերենում հանդիպում է նաև *jammāzebān*, *jammāzesavār*՝ «ուղտավար, ուղտասպան» (D. V, 6886, M. II, 365) բառաձևերը:

jamal [جمال] - արու կամ էգ ուղտ (D. V, 6899) նաև՝ հինգից մինչև յոթ տարեկան կամ ինը տարեկան ուղտ, հգ.՝ *ejmāl*, *joml*, *jemāl*, *jamal* (D. V, 6888, M. I, 1240, M. I, 365), *jomālāt* (նաև՝ էգ ուղտերի խումբ, որտեղ ոչ մի արու ուղտ չկա) (D. V, 6894), *jomālāt*, *jamāyel* (D. V, 6895) նույնն է՝ *jaml* [جمال] «արու ուղտ», հգ.՝ *jemāl*: Հանդիպում է միայն Դեհխոդայի բառարանում: Արաբական փոխառություն է:

čārpā, čahārpā [چارپا, چهارپا] – չորքոտանի, բեռնակիր անասուն՝ ձի, ջորի, ավանակ, ուղտ և այլն, բոց. «չորս ոտք»: Բառն իրանական ձև է, հ.ի.ր. *čaθvar-, ավ.լ. čaθvar «չորս», հ.պրսկ. pāda- «ոտք», պահլավերեն՝ čahārpād: Նույնիմաստ են նաև čahārpāy, čārpāy, čārvā ձևերը, որոնք ունեն ընտանի կենդանիներից նաև միայն «կովի ու ոչխարի» իմաստ: Բավականին տարածված կենդանի է դասական գրականության մեջ և բառարաններում. «...ze har gune az mory o az čārpāy, xores kard o āvard yek yek beġay...awlēn utēuak ɾənzūnēh g և չորքոտանուց ուտեստ պատրաստեց ու բերեց մեկ-մեկ... (Ֆիրդուսի, X դ.) (D. V, 6997, 6998, M. I, 1265, 1266, 1322): Այստեղից նաև պրսկ. čārpādār/čārvādār «բեռնակիր անասուններ քշող՝ ուղտապան, իշապան, ջորեպան»: Թուրքերենում իրանական փոխառություն է çalbadar եզրույթը՝ «ձիերի երամակի կամ ջորիների խմբի առջևից գնացող կենդանի», որը, ըստ ամենայնի, պարսկերեն čahārpādār «չորս ոտք ունեցող» բառի արտասանական տարբերակն է⁸:

xangal [خنگل] – ուղտի տեսակ (D. V, 8772): Ուղտանվան հիշատակումը պատկանում է Դեհխոդայի ձեռագրին:

daylāy [ديلاغ] – ուղտի տեսակ (D. VII, 10035.), նաև՝ daylāq [ديلاق]: Բառամիավորն ունի նաև «նիհար, բարձրահասակ» իմաստային կիրառությունը (M. II, 1596): Բառը թյուրքական փոխառություն է:

šotor [شتر] - ուղտ (D. II, 2216, 2224, 2225, III, 4234, IX, 12479, M. I, 278, M.II, 2025, A. 796), սնակրտ. *Ustra*, ավ. *ūštra* «արու ուղտ» և *ūštrī* «էգ ուղտ», մ.պրսկ. *ūštūr, uštar*, ժամանակակից իրանական լեզուներից բելուջ. *huštar*, թլջ. *šətar*, քրդ. *šutru*, քրդ. *wīštir*, գիլ. *šotor* և այլն:

Ուղտերի տարատեսակ և ընդհանրական անվանումների մեջ կան նաև ուղտախմբեր նշող եզրեր.

⁸ Կիրակոսյան Հ., Խաչատրյան Լ., Իրանական շերտը ընտանի կենդանիների թյուրքական անվանումների մեջ, «Իրան նամե» հ. 42-43, Ե., 2010-2011, էջ 96:

jermat [جرمة] – երեսուն ուղտից բաղկացած ուղտերի քարավան (D. V, 6727): Արաբական փոխառություն է:

xetr [خطر] – 1. ուղտերի խումբ, 2. քառասուն, երկու հարյուր կամ հազար ուղտ (D. VI, 8665): Արաբական փոխառություն է:

zemzem [زمزم] – վեց տարեկան ուղտերի խումբ (D. VIII, 11380): Նույնն է՝ *zemzemat* (D. VIII, 11381), *zemzīm* (D. VIII, 11382), նաև՝ «ուղտերի խումբ, որտեղ փոքր տարիքի ուղտեր չկան», « հիսուն ուղտ»: Արաբական փոխառություն է:

arj [عرج] – 1. ուղտերի քարավան՝ բաղկացած յոթանասուն, ութսուն, իննսուն ուղտից, 2. հարյուր հիսուն ուղտից բաղկացած քարավան, 3. հինգ հարյուրից մինչև հազար ուղտից բաղկացած քարավան (D. X, 13934): Արաբական փոխառություն է:

okābes [عكابس] – 1. ուղտերի քարավան, որը հասնում է մինչև հազար ուղտի, 2. շատ ուղտեր (D. X, 14127), նույնն է՝ *okabes* [عكيس] (D. X, 14129), բոց.՝ «ինչ-որ խիտ բան»: Արաբական փոխառություն է:

akr [عكر] – 1. ուղտերի խումբ՝ քանակը հիսուն կամ հարյուր ուղտ 2. ուղտերի խումբ, որը հասնում է հինգ հարյուր կամ վեց հարյուրի (D. X, 14129), նույնիմաստ է *akar* տարբերակը: Արաբական փոխառություն է:

kārvān [كاروان] – քարավան, ուղտերի խումբ (D. XI, 15851, M.III, 2817, A. 830), նաև՝ *kārbān* (D. XI, 15827), Իրանական միավոր է, պիլվ. *kārvān*: Արաբ.՝ *yāfele* (D. X, 15326, M. II, 2618), *sayārat* (D. VIII, 12225): Բառեզրն ածանցավոր է՝ կազմված *kār* «կռիվ, պատերազմ, զորք, զործ» (D. XI, 15819) և *vān/bān* վերջաձանցից՝ «ինչ-որ մի բան պահելու, պահպանելու» նշանակությամբ: Բառամիավորը նաև դասանիշ է, որը կիրառվում է «ուղտերի, ջորիների և ավանակների» շարքի համար, նաև կիրառվում է «ճանապարհորդների և վաճառականների բազմություն, որոնք ճանապարհ են գնում ընտանիքներով, ընտանի կենդանիներով, պաշարով ու պարենով»,

«ուղտ, ջորի, ավանակ», «քայլելու ճանապարհ» իմաստներով
ևս: Բառամիավորը բազմիցս հանդիպում է դասական գրա-
կանության մեջ. «...*xabar porsīd az har kārevānī, magar kārandaš
az Xosrov nešānī...լուր հարցրեց ամեն մի քարավանից, արդ-
յոք կբերեն մի լուր ու նշան Խոսրովից*» (Նիզամի, XII դ.):

**SOME COMMON NAMES FOR CAMEL IN MODERN
PERSIAN**
Zaruhi Khachatryan
(summary)

In modern Persian there exist various words for camel. This circumstance is connected with the role and meaning of camel in Iranian society. From very ancient periods the Bactrian camels are famous for their resistance and high abilities of moving long distances. They were used in caravan trade and were even imported to the countries of Near East. Bactrian camels are attested in ancient Iranian, Egyptian and Greek sources. Very wide group of words and terms is used for mentioning camels in Persian according to different parameters and characteristics: sex, age, color, number of humps, figure, external features, etc.

Many terms and descriptive phrases for camel are given in mediaeval Persian dictionaries and classical sources. Modern Persian dictionaries and word books also include huge amount of words expressing camel. The vast majority of the words are of Arabic origin.

The article is devoted to the semantic and etymological survey of several common words for camel, such as: ādam, ebel, pāpahn, jānbāz, jamal, čarpā (čahārpā), xangal, daylāy, šotor, jermat, xetr, zemzem, arj.